

Sexualita z filosofického hlediska

AVU – 27. 4. 1992

01

První věc, kterou si musíme připustit a uvědomit: sexualita je komplexní skutečnost, není to jen to, co dnes přináší ona podbízivá záplava prosadivší se a stále víc se prosazující tematiky jak v umění, tak v upadlém provedení až po samu pornografii. Dnešní vlna, která sem přichází ze Západu, je pouze symptom čehosi, co má charakter jakési negativní ideologie, mohli bychom říci anti-ideologie, která však plní svou funkci docela stejně jako každá ideologie, totiž že něco zastírá a odvádí od toho pozornost. V tom smyslu plní např. nacionalismus, rasismus, religiozita a sexualismus naprosto stejnou úlohu: odvádějí pozornost od toho, jak to s námi doopravdy jest.

02

Filosofie musí vždycky vidět celý fenomén, a navíc jej musí ještě vztáhnout k celku, vidět jej v celkové perspektivě a v kontextu. Proto jej musí také vidět a zkoumat v rozměru časovém a později dějinném, tedy v perspektivě jeho geneze. Nevíme, jak vznikl život, ale jedno víme: jediným problémem nebyl vznik života, ale také jeho zachování. Život, který se nedovedl uchovat, prostě nepřežil. A aby mohl přežít a uchovat se, musel se umět přizpůsobovat, adaptovat. To znamená, že se musel umět rozrůžňovat podle situace, musel být schopen se vydat po různých cestách a tak se rozdělovat do různých podob a forem.

03

Organický, biologický život je ustavičně ze všech stran ohrožován a přežívá jen díky postupně stále rozvinutějším schopnostem čelit těmto nebezpečím na prvním místě tím, že je schopen rozrůstání a rozmnožování. Také samo rozmnožování je zprvu založeno na pouhém dělení většího jedince na dva, jindy i na víc jedinců. Už k tomu je zapotřebí značných organizujících nástrojů, jak můžeme dodnes pozorovat např. při dělení buněk. Vyšší organismy však vyvinuly zvláštní způsob, jak využít různých přírodních vynálezů jednak jejich genetickým zakódováním, jednak výměnou a kombinací těchto zakódovaných „návodů“ vynálezem jakési protosexuality.

04

U většiny vyšších rostlin zjišťujeme, že každý jedinec je vybaven obojí sexualitou, tj. rostlina je buď na téměř květu schopna produkovat pyl, ale také být opylena a v semeníku vytvářet semena. Některé rostliny však už mají jedince sexuálně diferencované a tedy jednopohlavní. U živočichů najdeme oboupohlavnost pouze na nižších úrovních vývoje, zatímco na vyšších převládá sexuální diferencovanost. Aby ke kýžené výměně a kombinaci genetických informací vůbec docházelo, o to bylo nutno také nějak pečovat, a ta péče byla svěřena různým faktorům.

05

Některé faktory jsou rázu vysloveně vnějšího, např. vítr (lesy, stepi, ještě dnes obilní kultury) nebo hmyz (včely, čmeláci, motýli a můry). I v takových případech však musela být pravděpodobnost vzájemného opylení zvýšena naprogramováním doby květu na stejné období (v závislosti na počasí, na délce dne apod.). U živočichů musela být podobně naprogramována sexuální aktivita zvláštního typu (říje, tok, tření) anebo

naprogramováním zvláštních období, kdy samice mohou být oplodněny, zatímco samci jsou schopni oplodnit každou takovou individuálně fyziologicky připravenou samici, kdykoli se s ní setkají.

06

Jediným smyslem sexuality bylo původně zachování druhu a zvýšení pravděpodobnosti zrození adaptovanějších a schopnějších jedinců. Přizpůsobení tedy nebylo jediným ani hlavním cílem, vyšším cílem naopak bylo vyprodukování kvalitnějších jedinců, vybavených většími schopnostmi. A k tomu směřovaly také nejrůznější přírodní vynálezy, jako je např. kostra u obratlovců nebo chitinová krusta u některých druhů hmyzu, placenta u savců, velká mozkovna u primátů nebo vzpřímená chůze u člověka atd.

07

Čím bylo tělesné ustrojení vyšších živočichů komplikovanější a náročnější, tím důležitější byla péče některého nebo obou rodičů o potomky. Zde se cesty také rozdělily (Nesthocker, Nestflüchtler – Portmann). Péče o potomky „před narozením“ (kvočna a kuřata ještě nevysezená) a po narození (vysezení nebo po slehnutí či porodu). Důležitost vazby rodičů na potomky i na sebe navzájem. Vynález „protorodiny“ a „protospolečnosti“ (párování ať už na jednu sezónu nebo trvalejší; smečky, stáda, houfy – v případě hmyzu dokonce celé velké společnosti či „státy“).

08

Doba, po kterou je nutno pečovat o mláďata, se u vyšších savců a zejména u primátů pronikavě zvýšila: matky se musí starat zároveň o několik mláďat různého věku. Tím se stala rodina anebo malá smečka naprostou nezbytností. A tu začala také sexualita plnit novou, významnou úlohu, a začala se komplikovat a rozrůstat o celou řadu dalších aktivit, důležitých pro vzájemnou vazbu mezi členy rodiny nebo malého společenství. Zároveň se začala vytvářet ve smečkách a stádech určitá hierarchie, která na nižších úrovních byla úzce spjata se sexuální dominancí nejsilnějších samců jakožto vůdců stáda apod., ale později tuto vazbu na sexualitu spíše uvolňovala.

09

Sexualita, která u nižších savců hrála spíše jen superindividuální roli, se stávala stále důležitějším faktorem sociálním a u člověka personálním resp. personalizovaným. Na lidské úrovni do celého fenoménu (podobně jako do mnoha jiných) mocně zasáhl mýtus, tedy jakási první, původnější forma religiozity. Sexualita se velmi brzo stala jedním z nejvýznamnějších „témat“ mytických vyprávění, ale také jedním z nejvýznamnějších motivů různých rituálů, magických a sakrálních úkonů a slavností, ale také – a to je zvláště třeba připamatovat – nejrůznějších tabu. Sexualita představovala velmi záhy oblast, kde už nešlo jenom o to, co si podle svých možností a schopností a také podle různých dalších okolností, jako je atraktivita apod., mohu dovolit, co dokážu prosadit a zvládnout, ale na prvním místě, co smím, co mi je dovoleno resp. co mi není zakázáno.

10

Sexualita, která původně sloužila k udržení druhu, později k užším a prohloubenějším vztahům ve stádu či smečce a v rodině, se najednou zdála být pro společenství nejvyšších primátů, kteří už byli na cestě k polidštění, čímsi nebezpečným a nejen toto společenství, ale také děti a

jejich vývoj a tím také zachování druhu ohrožujícím. Způsob, jakým byla sexualita a vůbec vzájemné vztahy příslušníků odlišného pohlaví podrobovány příkazům a zákazům, a ovšem také zvyklostem, které ve starých dobách měly mnohem závažnější povahu ve srovnání s dneškem, byl v různých společnostech různý, jak dnes víme. V každé vyvinutější společenské organizaci však byly právě všechny záležitosti spojené se sexualitou podrobovány velmi přísným pravidlům. Sama sexualita byla chápána jako velká a proto nebezpečná moc, přímo mocnost, kterou nebylo možno nechat bez dohledu a bez kontroly. (Vedle sexuality a forem manželských svazků se podobně velké pozornosti dostávalo také narození člověka resp. dítěte, době, kdy mladý člověk dosahuje dospělosti a je zasvěcován do společenství a souručenství kmene, a ovšem také smrti a obřadům, spjatým s pochováváním mrtvých.)

11

Celkové společenství lidí (např. v rámci kmene) se mohlo spoléhat na pozitivní funkci sexuality jen pod tou podmínkou, že je nenechalo bez dozoru a bez kontroly. A to bylo možno provést pouze formou její kultivace, což – jak slovo samo naznačuje – znamenalo formou jejího kultického ospravedlnění. To je situace, kterou i my ještě dnes známe. Sexualita je čímsi víceznačným, pěkným i ošklivým, plným laskavosti i lásky, něhy a krásy, ale také tvrdosti, násilnosti, ošklivosti, nenávisti a zloby. Z historie víme, že uvolněná sexuální morálka představovala vždycky charakteristický průvodní znak úpadku a dekadence celé společnosti. Dokonce lze říci, že sexuální uvolněnost v takových případech představovala trpěný ventil nebo záměrně podporovaný ventil společenských, politických, ale také mravních, kulturních a duchovních přetlaků, které se už nedařilo dost držet pod kontrolou a zvládat.

12

Jak vypadá celý fenomén, když jej přestaneme objektivovat jen zvenčí, když se pokusíme jej filosoficky zpřítomnit z hlediska toho, jak je prožíván? (Což ovšem vůbec neznamena jej subjektivizovat – to bychom se dopustili stejného faux pas, jaký dělá ona ideologizující vlna sexuální agitace!) Zde musíme především se vši vážností přihlédnout k specifčnosti evropského duchovního a kulturně-společenského vývoje, který se vyznačuje (resp. až do 18. století vyznačoval) stále pronikavější personalizací jak jednotlivců, tak meziosobních a společenských vztahů mezi jednotlivci. To, co vidíme od počátku tzv. industriální éry, je v jistém ohledu příprava masové depersonalizace moderního člověka. V tom ohledu je rozpad rodiny a atomizace jednotlivce příznakem společenského úpadku. Naší otázkou však je, jak se tento úpadek projevuje v našem svěbytí a sebeprožívání; bohužel se touto otázkou nemůžeme dost dobře zabývat dnes, a ani v budoucnosti by to asi nebylo možno provést uspokojivě v rámci takové interpretace filosofické, která pracuje ještě starými prostředky.

13

Lidskost člověka je nerozlučně a nezastupitelně spjata s jeho konstitucí jakožto osobnosti. Už jsme se víckrát zmiňovali o tom, jak je důležité, aby dítě zejména do jednoho roku mohlo navázat jedinečné osobní kontakty s jednou konkrétní osobou, nebo s několika málo takovými osobami, s nimiž přichází pravidelně do styku. Když se dítěti nepodaří navázat osobní vztahy takového jedinečného, z jedné osoby na druhou

nepřenosného vztahu, bude dítě na celý život poškozeno, deprivováno. To však neplatí jen pro dítě (a pro první rok života), ale můžeme to aplikovat mutatis mutandis také na sexualitu. Sexuální vztah, který nenabude onoho výlučného, jedinečného personálního charakteru, zůstane také hluboce poškozený, deprivovaný.

14

Deprivovanost dítěte má svůj zdroj i v deprivovaných vztazích rodinných; tím počet deprivovaných nejen dětí, ale lidí, mužů i žen, ve společnosti stále vzrůstá. Úpadek je mnohem rychlejší než možná náprava. To společnost ohrožuje. Celá řada dětí a mladistvých tak navzdory svým jiným schopnostem spadá do stále se zvětšující skupiny mentálně podprůměrných resp. neadaptovatelných, s nimiž si společnost neví rady.

15

Sexualita je starý vynález přírody resp. přirozenosti živých bytostí, který se osvědčil nejenom jako vynikající prostředek k uchování druhu, ale i rodů a života vůbec v biologickém smyslu, ale také a zejména života společenského. Vývoj společenského charakteru člověka však směřuje ke stále vyostřenější personalizaci jedince. Z toho hlediska potom vše, co této stále postupující personalizaci vadí a překáží, co ji narušuje, nebo třeba jenom co ji nepodporuje, je třeba vidět jako problematické nebo přímo vadné a špatné. Jestliže industriální společnost kritizujeme, protože zbavuje člověka osobních vazeb k tomu, co dělá, tj. k jeho práci, pak musíme stejně kritizovat i sexuální partnerství, které redukuje vztah partnerů právě jen na sexualitu a činí tak z partnera nikoliv životního (tj. celoživotního) druhu, nýbrž vyměnitelnou osobu druhého pohlaví.

16

Nemyslím si, že je třeba tradiční nebo v minulosti běžné způsoby sexuálního chování (ovšem v rámci společenských kontextů) jednoznačně glorifikovat a považovat dokonce za cosi nezrušitelného a posvátného. Chtěl bych jen zdůraznit, že redukce partnera v rodině nebo i v mimorodinném vztahu na pouhého sexuálního partnera znamená jak degradaci jeho, tak i vlastní. Odhazujeme-li nějaké staré formy, a to musíme přece čas od času dělat ve všech směrech, máme na to plné právo, ovšem s jednou podmínkou, že zkvalitňujeme to, oč jde. V našem případě to je vztah sexuálních partnerů. Jednou už se prosadila humanizace tohoto živočišného, biologického vztahu, tj. jeho kultivace. Ukazuje-li se v něčem jako ne dost uspokojivá, můžeme se pokoušet o vylepšení způsobu, jak byla kultivována a humanizována. Dochází-li však jenom k její redukci na původní živočišnou funkci, ukazuje se přesvědčivě, jak se člověk už nemůže stát znovu přírodním tvorem, ale že se stává vždycky něčím horším.

17

Obrovským omylem, který ovládl obecné představy nejen v záležitostech sexuality, ale vůbec všech životních aktivit, je předsudečné mínění, že celý problém spočívá ve větší sofistikovanosti technických postupů. To je onen moderní mýtus, který ohrožuje evropskou civilizaci a kulturu v jejích nejlepších trendech a tendencích. Má-li technika nějaký pozitivní humanizační a kulturní smysl, pak v tom, že dává lidem víc svobody, víc času a umožňuje jejich větší soustředění na vzájemné mezilidské, interpersonální vztahy. Ovšem tyto vztahy musí mít právě onen jedinečný,

personální charakter, který nedovoluje, aby mohlo dojít k prostým záměnám partnerů jako jakýchsi funkčních okolností. Sexuální vztah potom představuje jen jednu z forem či ze způsobů, jak žiju spolu s druhým člověkem, přičemž ono spolužití, ona úzká a nezaměnitelná vzájemnost je tím, oč jde. V tom právě spočívá kultivace sexuálního vztahu, tj. jeho zapojenost do kontextů, které nejen pouhou biologickou, ale i psychologickou a dokonce i sociální rovinu podstatně, ano bytostně přesahují.

(Písek, 26. 4. 1992)